

میدان‌ها، موضوعات و ضرورت‌های تاریخ شفاهی ایثار و شهادت

طیبه عاصمی^۱

^۱ - لیسانس، دبیر تاریخ دبیرستان فرزندگان شهرستان فردوس استان خراسان جنوبی

چکیده

علم تاریخ مقدمه‌ای برای تحلیل تاریخ و ارزیابی حوادث تاریخی است و مقصود از آن، یافتن قدرت پیش‌بینی حوادث برای عبرت‌آموزی و پیش‌گیری از حوادث ناگوار و الگوبرداری از شخصیت‌های تاریخی مثبت و ارزش‌مند است. تاریخ شفاهی نیز یکی از شیوه‌های مهم تاریخ‌نگاری برای نگارش تاریخ معاصر می‌باشد. این شیوه‌ی پژوهش، دارای استانداردهای علمی خاص خود است که از ضروریات آن محسوب می‌شود. از آنجا که انعکاس زندگی فردی و اجتماعی نقش‌آفرینان عرصه‌ی ایثار و شهادت به عنوان شخصیت‌های تاریخی و ارزش‌مند این مرز و بوم، تأثیر بسزایی در عبرت‌آموزی نسل جوان و حفظ جامعه‌ی اسلامی از خطراتی که آن را تهدید می‌کند دارد، پرداختن به این مهم، از ضروریات پژوهش‌های کنونی محسوب می‌شود، ولی بیشتر پژوهش‌هایی که تاکنون در این حوزه انجام شده جنبه‌ی روایی، نقلی و توصیفی داشته و نگارش آنها بر پایه‌ی تجزیه و تحلیل علمی نبوده است، این امر لزوم بازنگری اساسی در نگارش این بخش مهم از تاریخ انقلاب اسلامی را ایجاب می‌کند. از آنجا که یکی از زمینه‌های کاربردی تاریخ شفاهی، استفاده از آن در جهت انتقال ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی یک جامعه است، تاریخ شفاهی ایثار و شهادت می‌تواند به عنوان پنجره‌ای واقع‌بینانه و علمی به روی نقش‌آفرینان این عرصه گشوده شود و با پژوهشی عالمانه، به انعکاس عملکرد مصداق‌های عینی ایثار و شهادت در جامعه بپردازد. لازمی انجام موفقیت‌آمیز این‌گونه پژوهش‌ها، رعایت اصولی چند و دوری از معایبی است که موجبات خدشه‌پذیری آن را فراهم می‌آورد، از جمله آشنایی حرفه‌ای با شیوه‌ی مصاحبه، آشنایی با مصاحبه‌شونده و ارتباط صمیمانه با وی، انجام مراحل مختلف مصاحبه براساس اصول علمی، برنامه‌ریزی مناسب و زمان‌بندی لازم، پرهیز از شتاب و راحت‌طلبی، دوری از دخالت اغراض و اهداف خود و توجه به افکار و عقاید مصاحبه‌شونده، توجه به عنصر فراموشی و تلاش در جهت فعال‌سازی ذهنی مصاحبه‌شوندگان، تخصص در موضوع، پرهیز از خسته کردن مصاحبه‌شوندگان و توجه به ویژگی‌های جسمی و روحی آنان و ... از مواردی است که در این پژوهش بررسی شده است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ شفاهی، تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، مصاحبه‌کننده، مصاحبه‌شونده، آفات

تاریخ شفاهی ایثار و شهادت و ...

مقدمه

علوم انسانی به آن دسته از علوم اطلاق می‌شود که به مطالعه و بررسی مظاهر فردی و اجتماعی انسان از آن جهت که انسان است، می‌پردازد و هدف از تکوین آنها یافتن راه وصول به غایت مطلوب در زندگی است (مصباح، ۱۳۸۹: ۱۰۶).

علم تاریخ نیز [به عنوان شعبه‌ای از علوم انسانی] علم پرداختن به اکنون و ایجاد تغییر و دگرگونی در حال،

در پرتو نگاه به دیروز و گذشته است (حضرتی و دیگران، ۱۳۸۰: ۱۲۲). به بیانی دیگر، علم تاریخ مقدمه‌ای برای تحلیل تاریخ و ارزیابی حوادث تاریخی است و مقصود از آن، یافتن قدرت پیش‌بینی حوادث برای عبرت‌آموزی و پیش‌گیری از حوادث ناگوار و الگوبرداری از شخصیت‌های تاریخی مثبت و ارزش‌مند است. بنابراین، این‌گونه علوم واجد یا مقتضی گزاره‌های تجویزی هستند و نسبت به غایات مطلوب عالمان آنها، خنثی نیستند و چنانچه اخلاق توصیفی نیز مقدمه‌ای برای داوری، الگوبرداری و تربیت اخلاقی باشد و هرچند بتوان آن را علمی جداگانه و فاقد گزاره‌های تجویزی محسوب کرد، مقتضی تجویز و توصیه است و کسی که به این توصیف می‌پردازد، افزون بر شناخت نوعی واقعیت، هدفی تربیتی را دنبال می‌کند (مصباح، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

به همین جهت، اندیشمندان تاریخ معتقدند این علم (تاریخ) باید در خدمت انتقال یک سلسله ارزش‌ها قرار گیرد، یعنی آنجا که ارزش‌هایی را می‌یابد، می‌تواند در بیان آن ارزش‌ها و در ستایش آن ارزش‌ها موضعی درست داشته باشد (حضرتی و دیگران، ۱۳۸۰: ۱۶۲).

از طرفی، در دنیای معاصر، نظریه‌پردازانی، چون تافلر^۲ قصد دارند که فرهنگ خودشان را توسعه دهند و تحمیل کنند. شرایط فعلی دوران حاضر نیز بر تقدم ابزار فرهنگی بر ابزار نظامی و اقتصادی دلالت دارد؛ برای مثال، نهر و در کتاب **نگاهی به تاریخ جهان** به رابطه‌ی استعمار انگلیس و تهاجم فرهنگی بر ضد این مستعمره اشاره دارد که نشان می‌دهد توسعه‌طلبی انگلیس دارای زمینه‌ی فرهنگی بوده است. تحلیل نقش و جایگاه انگلیس و فرانسه در خاورمیانه نیز با همین رویکرد قابل فهم است. مسئله‌ی دیگری که از تحلیل تاریخی به آن می‌رسیم این است که فرهنگ مهاجم با برخورداری از تمام امکانات سیاسی و نظامی سعی کرده است فرهنگ خود را غالب سازد (پنجی، ۱۳۸۱: ۱۲۵). در حال حاضر، آنچه سبب بقای اسلام و نظام اسلامی شده، فرهنگ ایثار و شهادت است. این فرهنگ می‌تواند ضمن تأمین نیازهای فکری و معنوی نسل فعلی و نسل‌های بعدی، در صورت قرار گرفتن در متن زندگی روزمره‌ی آنان، در مقابل تهاجم فرهنگی غرب ایستادگی کند و از تأثیرات سوء آن بکاهد. فضای زنده‌ی حاکم بر تاریخ شفاهی، یعنی ارائه‌ی اطلاعات حاصل از تجربه‌ی مستقیم یا غیرمستقیم راوی که با احساسات و عواطف و حالت‌های روانی واقعی وی همراه شده است، چنانچه در بردارنده‌ی شرایط لازم یک پروژه‌ی علمی باشد، نقشی تأثیرگذار و بسیار مهم در انتقال فرهنگ ایثار و شهادت به مخاطبان خود دارد.

تعریف تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی را افراد مختلف به صورت‌های گوناگون تشریح و تعریف کرده‌اند. برخی از مهم‌ترین این تعریف‌ها عبارت است از:

- ۱- گفت‌وگوی آگاهانه و منظم بین دو فرد درباره‌ی جنبه‌هایی از گذشته
- ۲- روش جمع‌آوری و نگهداری خاطرات گفته‌شده و نظرات شخصی از حوادث تاریخی که از طریق مصاحبه با شرکت‌کنندگان درباره‌ی وقایع گذشته شکل می‌گیرد.

^۲ - الوین لویس تافلر (Alvin Toffler)، نویسنده‌ی آینده‌پژوه آمریکایی یهودی‌تبار است.

- ۳- جمع‌آوری اطلاعات گذشته از طریق مصاحبه با مردم
- ۴- راهی برای وارد کردن مردم در خلق تاریخ خودشان
- ۵- راهی برای دموکراتیک کردن تاریخ
- ۶- برداشت آزادگرایانه از مفهوم اجتماعی تاریخ
- ۷- مردم‌شناسی متقابل (حسن‌آبادی، ۱۳۹۰: ۹)

عناصر تاریخ شفاهی

با توجه به تعریف‌های مختلفی که از تاریخ شفاهی ارائه شد، عناصر تشکیل‌دهنده‌ی آن را می‌توان این‌گونه برشمرد:

۱- مصاحبه

گزارش و حاصل ارتباط میان دو سوی ارتباط به منظور دستیابی به واقعیت تاریخی که دارای یکی از چند ارزش است و به‌وسیله‌ی آن عقاید و افکار شخصیت‌های مهم یا نظر مردم عادی درباره‌ی موضوعات پرسیده می‌شود. در واقع، مصاحبه یک گفت‌وگوی صرف نیست و مصاحبه‌کننده باید خاطرات افراد را ضبط و آنها را به حرف زدن ترغیب کند.

۲- موضوع مصاحبه و اشراف و آگاهی به آن

بر اساس اهمیت یک واقعه، حادثه یا موضوع تاریخی تعیین می‌شود و مطابق با آن، مصاحبه صورت می‌گیرد.

۳- مصاحبه‌کننده

مجری و اداره‌کننده‌ی مصاحبه باید با داشتن شرایط خاص، اطلاعات تاریخی دقیق کسب کند و شرایطی، مانند تخصص در موضوع مصاحبه، خوب گوش کردن و خوب توصیف کردن، بی‌توجهی به علایق و اهداف شخصی و ... را داشته باشد.

۴- مصاحبه‌شونده

فردی که دارای اطلاعات شفاهی (مشاهده یا دخالت مستقیم) درباره‌ی یک واقعه یا حادثه است، درباره‌ی مصاحبه‌شونده باید مسائلی، مانند انتخاب افراد مرتبط با موضوع بحث، انتخاب افراد ثقه و دقیق رعایت شود (همان).

جایگاه تاریخ شفاهی

یکی از محققانی که موضوع تاریخ شفاهی را در آثار خود وارد کرده، دکتر عبدالرضا هوشنگ مهدوی، استاد دانشگاه امام صادق (ع) است. وی درباره‌ی اهمیت و جایگاه تاریخ شفاهی می‌نویسد: تاریخ شفاهی روش جالب و منطقی و درستی است. این روش که چند دهه‌ای است پس از اختراع دستگاه‌های ضبط صوت سیمی و سپس ریلی و تکمیل و تکامل آن دستگاه‌ها، در جهان متداول شده، از این قرار است که محقق برای پژوهش پیرامون یک رویداد تاریخی یا حوادث یک دوران، به کتاب‌ها و روزنامه‌ها و اسناد و مدارک رسمی و غیررسمی آشکار و پنهان اکتفا نمی‌کند، علاوه بر همه‌ی آن مستندات مفید، به افراد و قهرمانان دسته‌ی اول و دوم و سوم و چندم

آن حادثه و همه‌ی کسانی که از دور و نزدیک دستی در آن رویداد داشتند یا شاهد واقعه بودند، مراجعه و مشاهدات و اطلاعات آنها را ضبط می‌کند، سپس مواد خام را تجزیه و تحلیل و در جای خود قرار می‌دهد و به این ترتیب یک واقعه، به طور کامل ترسیم و جای ابهامی باقی نمی‌ماند (حسینی، ۱۳۸۶: ۹۵).

مرتضی نورایی در مقاله‌ی «درآمدی بر پاره‌ای مشکلات نظری و کارکردی تاریخ شفاهی»، شاخصه‌های اصلی باروری تاریخ شفاهی را جست‌وجو و ارزیابی در نکات زیر می‌داند:

۱- خارج کردن تولید سند از حصار دولتی و رسمی آن

۲- ایجاد فرصت مناسب یا برابر، جهت مشارکت تاریخی همه‌ی اقشار جامعه

۳- انبوه‌سازی اطلاعات و اسناد درباره‌ی موضوعی خاص (نورایی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۵۱)

سخن درباره‌ی جایگاه تاریخ شفاهی را با بیان تاریخ شفاهی پژوه معروف، پل تامپسون^۳، به پایان می‌بریم: «تاریخ شفاهی تاریخی است که در میان مردم پدید می‌آید، در زندگی و تاریخ آنها رخنه می‌کند و قلمرواش را در آنجا می‌گستراند. تاریخ شفاهی نه تنها رهبران بزرگ، بلکه اکثریت بی‌نام و نشان مردم را نیز به عنوان قهرمان مورد توجه قرار می‌دهد. تاریخ شفاهی برخورد و سپس تفاهم میان طبقات اجتماعی و نسل‌های مختلف را سبب می‌شود...» (خاتمی، ۱۳۸۶: ۵۶)

اهمیت پرداختن به تاریخ شفاهی ایثار و شهادت

ترزال بیکر^۴ معتقد است در مطالعه‌ی بحران‌های تاریخی که ظاهراً ارزش‌های والا و سنت‌های فرهنگ در حال از بین رفتن هستند و احتمال یافتن اسناد مکتوب دقیق چندان زیاد نیست، اهمیت تاریخ شفاهی بارزتر می‌شود (بیکر، ۱۳۷۷: ۳۲۶-۳۲۷).

اکنون با در نظر گرفتن اهمیت راهبردی فرهنگ ایثار و شهادت در قوام ملی و اسلامی کشورمان از یک طرف و بیگانگی نسل حاضر و نسل‌های آینده با این فرهنگ، لزوم پرداختن به تاریخ شفاهی ایثار و شهادت دوچندان می‌شود، زیرا در باب ایثار و شهادت، کتاب‌های متعددی به رشته‌ی تحریر درآمده است، اما به لحاظ پژوهشی، کاملاً منطبق بر گزاره‌های علمی نیست، هرچند روش پژوهش خاص خود را دارند که در حد و اندازه‌ی خود ارزش‌مندند، اما اغلب آنها تک‌بعدی بوده و تنها از نظر معنوی و تبلیغی (آن هم بدون تجزیه و تحلیل علمی)، به موضوع ایثار و شهادت نگریسته‌اند و این امر در اغلب پژوهش‌های مربوط به جنگ تحمیلی مشاهده می‌شود. به تعبیر علیرضا کمری، در حال حاضر جریان غالب، بلکه یگانه خوانش مسلط بر جنگ، متأثر و منبعث از فضای باورمندانه‌ی احساسی و عاطفی است که حاصل آن تولید و تکثیر و انباشت گزاره‌های روایی و نقلی است. آنچه ذیل و پیرامون این جریان گاه با نام پژوهش و تحقیق - یا زبان گذرکرده از تبلیغ به تعقل - پنداشته و خوانده و نمایانده می‌شود، اساساً وجه توصیفی دارد و ماهیتاً به جریان تبلیغی جنگ و جبهه نسبت می‌رساند (کمری، ۱۳۹۰: ۲-۱).

³ - Paul Thompson

⁴ - Trazal Baker

بایدها و نبایدها در تاریخ شفاهی ایثار و شهادت

۱- بزرگ‌ترین آفت پژوهش‌های تاریخی [به‌ویژه در حوزه‌ی تاریخ شفاهی]، آسان‌گیری و رواداری بیش از حد بر خود و بسنده کردن به منابع زودیاب و آسان‌یاب است. خستگی و تن‌آسایی با روح پژوهش‌گری ناسازگار است. به نوشته‌ی زرین‌کوب، ابوریحان بیرونی برای دست یافتن به کتاب «سفرالاسرار» مانی، چهل سال رنج برد تا سرانجام به آن دست یافت (اسلامی، ۱۳۹۱: ۱۷). نگارش تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، به شیوه‌ی علمی و تحلیلی که پاسخ‌گوی چراهای نسل کنونی و آینده باشد، تلاشی وافر و اراده‌ای محکم می‌طلبد. بنابراین، در تدوین تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، پژوهش‌گر باید در تمامی مراحل پژوهش خود، صبوری پیشه کند و شتاب را از محدودهی پژوهش خود دور نگه دارد تا کیفیت تحقیق او حفظ شود. به زمان لازم توجه کند و ضمن برنامه‌ریزی، وقت اضافی را برای اتفاقات غیرمنتظره، مورد نظر قرار دهد. مجموعه کارهایی که در پروژه‌ی تاریخ شفاهی انجام می‌شود، شامل مرحله‌ی انجام تحقیق اولیه، ترتیب دادن جلسه‌ی قبل از مصاحبه، قرار ملاقات جلسه‌ی اصلی برای انجام مصاحبه (جان وال و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۷۵) همه را با دقت مورد توجه قرار دهد. برای مثال، آمادگی قبل از مصاحبه (تحقیق مقدماتی)، نقشی بسیار اساسی و کلیدی در موفقیت مصاحبه دارد. قبل از اینکه یک مصاحبه‌ی فعال آغاز شود، باید تا آنجا که ممکن است درباره‌ی مصاحبه‌شونده، مکان‌ها و کسانی که در زندگی او اهمیت داشته‌اند و دوره‌ای که او در آن زندگی کرده، اطلاعات داشته باشد. لازم است با فرد مورد نظر تا آنجا که ممکن است آشنا شود. برای این کار چند دلیل وجود دارد: این کار به مصاحبه‌گر امکان می‌دهد که روند وقایع را در مصاحبه دنبال کند؛ با نشان دادن اینکه درباره‌ی مطالعه‌ی زندگی شخص وقت صرف کرده است، نشان می‌دهد درباره‌ی او و تجربیاتش جدی می‌باشد. اگر تحقیق مقدماتی انجام نشود، مصاحبه‌شونده تصور می‌کند این کار برای مصاحبه‌کننده چندان ارزشی ندارد و در نتیجه، او را جدی نمی‌گیرد، ضمن اینکه با تحقیق مقدماتی که انجام می‌شود، مصاحبه‌کننده مدت زمان لازم جهت آماده‌سازی خود و انجام مصاحبه را تخمین می‌زند (همان: ۱۷۶-۱۷۷). خستگی و ملالت خاطر مصاحبه‌شوندگان روایت‌گر تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، بیش از دیگران باید مورد توجه مصاحبه‌کننده قرار گیرد. مصاحبه در فضایی که مصاحبه‌شونده دچار خستگی شود یا با یادآوری خاطرات دردآور، افسرده و مضطرب گردد، مصلحت نیست. چه بسا، مصاحبه‌شونده را به عدم همکاری ترغیب کند. بنابراین، مصاحبه‌گر ضمن ایجاد روابط گرم و دوستانه، باید تلاش کند مراقبت لازم را در موارد یادشده انجام دهد و در این‌گونه موارد، ضمن دلجویی، مصاحبه را متوقف و به زمان دیگری موکول کند.

۲- به «هوشی مینه»^۵ نسبت می‌دهند که گفته است: تاریخ را باید ساخت، نه آن را گزارش کرد (اسلامی، ۱۳۹۱: ۱۷). «ای اچ کار»^۶ نیز تاریخ را مطالعه‌ی علل می‌داند. وی می‌گوید: مورخ مدام می‌پرسد: چرا؟ و مورخ بزرگ و متفکر کسی است که راجع به چیزهای نو و از موارد تازه سؤال کند (رضوی، ۱۳۸۶: ۸۵). زیرا تاریخ از

^۵ - رئیس‌جمهور مبارز و مشهور ویتنام.

^۶ - E.H.Carr

سوئی علم گردآوری و ثبت و ضبط دقیق رخدادهای مربوط به حیات اجتماعی انسان در بستر زمان است و از سوئی دیگر، تلاشی است برای نفوذ به اعماق رفتارهای اجتماعی بشر در گذشته و کوشش عالمانه و باز هوشمندانه برای فهم ریشه‌ها و علل و عوامل آنها (حضرتی و دیگران، ۱۳۸۰: ۲۱). تاریخ‌نگاری شفاهی نیز حرفه‌ای است که اگر متخصصانه با آن برخورد نشود، بعید نیست که از مسیر سودمندی خویش منحرف شود و نه تنها کمکی به شناخت و تحلیل تاریخی نکند، بلکه خود به آسیب و آفتی برای آن مبدل شود. تاریخ‌نگار شفاهی پرسش‌گر است، اما پرسش‌کننده و شنونده‌ی معمولی نیست. پرسشی که تاریخ‌نگار شفاهی مطرح می‌کند، با سؤالی که در مطالعه‌ی سطحی‌نگرانه‌ی تاریخ به ذهن انسان‌های معمولی و غیرمتخصص خطور می‌کند، متفاوت است. اما وظیفه‌ی تاریخ‌نگار فقط در طراحی پرسش خلاصه نمی‌شود که پس از طرح آن به یک شنونده‌ی معمولی تبدیل شود. به عبارت بهتر، پس از آنکه پرسیدن به روش علمی صورت گرفت، باید شنیدن نیز به روش علمی صورت گیرد. مجموعه فعالیت‌های تاریخ‌نگار شفاهی برای هرچه بارور ساختن پاسخ‌ها که همان تولیدات تاریخ شفاهی هستند، دخالت‌های بجایی است که در فرایند پرسش - پاسخ انجام می‌دهد (احمدی، ۱۳۸۶: ۳۴). به همین جهت در نگارش تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، توجه به انگیزه‌ها و چرایی رفتارها، با هدف تجزیه و تحلیل آنها، امری ضروری است، زیرا پرداختن به این شیوه، ضمن دوری گزیدن از گزارشی کردن پروژه‌ی تاریخ شفاهی، عقاید و افکار هر فرد را آشکار می‌سازد، شباهت‌ها در این‌گونه اطلاعات را رفع می‌کند و هر یک از مصاحبه‌شوندگان با ویژگی‌های منحصر به فرد و خاطراتی ناب و جذاب در جایگاه خویش قرار می‌گیرند.

۳- دخالت عامل انسانی در تاریخ شفاهی یکی از مسائلی است که از نقاط ضعف و قوت آن شمرده می‌شود. دخالت انسان که ممکن است جمع‌آوری اطلاعات، ناخودآگاه با شخصیت، سلیقه و دیدگاه او درآمیخته شود. دخالت عامل انسانی به عنوان مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده، می‌تواند در خروجی منابع تأثیر بسزایی داشته باشد (حسن‌آبادی، ۱۳۹۰: ۳۷۷). گاهی اوقات، خودمحوری و نگاه مثبت به خود، مصلحت‌اندیشی، اعمال حب و بغض‌های شخصی و گزارش‌های یک‌طرفه که عمدتاً بر رعایت منافع فردی و اجتماعی مبتنی است، بر فضای ذهنی مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده، سایه می‌افکند و پروژه را از درجه‌ی علمی ساقط می‌سازد، در حالی که ما در تاریخ حق ساختن چیزی یا اغراق کردن درباره‌ی موضوعی را نداریم. اگر چنین باشد، تاریخ نیست، افسانه است. کار مورخ این است که واقعیت‌ها را کشف کند نه اینکه ذهنیات خود را بر واقعیت‌ها تحمیل نماید (حضرتی و دیگران، ۱۳۸۰: ۷). هرچند مصاحبه‌کننده‌ی (پژوهش‌گر) تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، با انسان‌هایی مصاحبه می‌کند که مصداق فرهنگ ایثار و شهادت‌اند، لازمه‌ی انجام پروژه‌های علمی، همه‌جانبه‌نگریستن و در نظر گرفتن همه‌ی احتمالاتی است که می‌تواند علمی و مستند بودن را تحت تأثیر خویش قرار دهد. به همین جهت، مصاحبه‌کننده در تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، باید دقیق و موشکافانه به گفتار مصاحبه‌شونده توجه کند، علاوه بر آگاهی کامل از مقطع زمانی مورد مصاحبه و تخصص در موضوع، از پایگاه اجتماعی و طبقاتی کنونی مصاحبه‌شونده و گرایش‌های فکری و عقیدتی وی و خصوصیات فردی او آگاهی کامل داشته باشد (مؤمن،

۱۳۸۴: ۱۸). زیرا ذهن انسان یک انبار انفعال حقایق نیست، بلکه عوامل مختلف زمانی بر آن تأثیر می‌گذارند (حسن‌آبادی، ۱۳۹۰: ۳۷۷). از طرفی، هر کس در فضای گفتمانی که قرار می‌گیرد، بدون اینکه خودش توجه داشته باشد، سایه‌ای از آن گفتمان بر او سنگینی می‌کند که بسا او را به سمت خودسانسوری، بزرگ‌نمایی و احیاناً نادیده گرفتن واقعیت برمی‌انگیزد (شکوری، ۱۳۸۹: ۵۰).

مصاحبه‌کننده خود نیز باید منصف باشد، علایق و اهداف شخصی خود را دخالت ندهد یا به گونه‌ای به تحقیق خود، خو نگیرد که جهات مثبت و منفی را نبیند و نتواند بی‌طرفی علمی خود را در تمام مراحل کار حفظ نماید (طالبی دلیر، ۱۳۸۹: ۱۳۴).

۴- یکی از آفت‌های تاریخ شفاهی، فراموش کردن وقایع در ذهن افراد است. با توجه به اینکه در تاریخ شفاهی حافظه محوریت دارد، لازم است این موضوع با دقت مورد توجه قرار گیرد. ممکن است مصاحبه‌شونده در تعریف واقعه دچار اشتباه شود و تعریف صادقی ارائه ندهد، از آنجا که روایان تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، اغلب سالیان متمادی در اسارت به سر برده و تحت شکنجه و آزار قرار گرفته‌اند یا جانبازانی هستند که هر کدام به نوعی از عوارض ناشی از جنگ رنج می‌برند، ممکن است در بیان کل یا بخشی از وقایع دچار فراموشی شوند؛ بنابراین، مصاحبه‌کننده باید تعلیم‌دیده و حرفه‌ای باشد تا بتواند جریان نقل وقایع از سوی مصاحبه‌شونده را طوری هدایت کند که شخص اتفاقاتی که سال‌هاست به خاطرش نرسیده به راحتی به یاد آورد (حسن‌آبادی، ۱۳۹۰: ۷). به تعبیری دیگر، ذهن مصاحبه‌شونده را با پرسش‌های هوشمندانه و حرفه‌ای خود فعال سازد. بهترین مصاحبه‌ها، همواره با کیفیتی سنجیده و مدبرانه انجام می‌شود، زیرا سؤال‌های تیزبینانه به گره‌گشایی یک موضوع خاص کمک می‌کند و راوی را تشویق می‌نماید تا جزئیات را به یاد بیاورد، وقایعی که آشفته و مبهم هستند روشن می‌سازد، بین خاطرات ظاهراً بی‌ربط پیوند برقرار می‌کند و تناقضات را به چالش می‌کشد (شوپس، ۱۳۹۱).

۵- مصاحبه‌گر تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، باید نگرشی عمیق در مصاحبه داشته باشد، به این معنا که به ترسیم زوایای مختلف زندگی فرد بپردازد، از تک‌بعدی نگریستن دوری گیرند. پرسش و پاسخ‌ها بر محور زندگی خانوادگی، دوستان و همکاران و هم‌زمان، موفقیت‌ها، شکست‌ها، وقایع دلپذیر، تصمیمات خردمندانه، ناکامی‌ها و خطاهای انسانی باشد. البته باید توجه داشت که مورخ تاریخ شفاهی هر گونه خاطره‌ای را نباید منتقل کند، بلکه باید همواره کارکردهای اجتماعی خاطرات مورد توجه قرار گیرد. مخصوصاً در قلمرو تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، خاطرات تازه، بدیع و تأثیرگذار که بیش از همه جنبه‌ی عبرت‌آموزی داشته باشد را به نسل‌های آینده منتقل کند.

۶- از آنجا که صدای ضبط‌شده‌ی افراد از منابع اصلی تاریخ شفاهی محسوب می‌شود، ضمن توجه به استفاده از ابزارهایی که ماندگاری لازم را دارند (در تهیه‌ی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت)، باید در صورت امکان و اجازه‌ی مصاحبه‌شونده، از ضبط صوت و تصویر، هر دو استفاده شود، تا علاوه بر ماندگاری صدا و تصویر مصاحبه‌شونده در جهت مستند بودن بیشتر پروژه، از زبان اندام‌ها و حالت‌های مختلف روانی و عاطفی وی، جهت تأثیرگذاری بیشتر، بهره‌برداری شود. برای اطمینان از مستند بودن پروژه و دریافت صحیح از سخنان مصاحبه‌شونده، باید

نسخه‌ی مکتوب حاصل از مصاحبه در اختیار مصاحبه‌شونده قرار گیرد تا اگر به ویرایش نیاز باشد، خود وی این کار را انجام دهد و سپس تأیید و مهر و امضای وی قید گردد.

فرجام سخن

تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، روایتی علمی و محققانه از عملکرد انسان‌هایی است که در برهه‌ای خاص از زمان، نقش‌هایی بی‌بدیل از رسالت انسان آفریدند. بازگویی این رفتارهای متفاوت در قالب تاریخ شفاهی برای نسلی که در آن مقطع زمانی حضور نداشته و از درک آن ناتوان است، می‌تواند به تصویری عینی و تأثیرگذار از چگونگی بودن تبدیل شود تا آنان را برای زندگی امروز و فردا آماده سازد و در برابر هجمه‌های فرهنگی دشمن محفوظ نگه دارد و لازمه‌ی آن، مجهز شدن این شیوه‌ی پژوهش به استانداردهای لازم علمی و دوری گزیدن آن از عواملی است که آن را از درجه‌ی اعتبار علمی ساقط می‌گرداند. گردآوری اطلاعات در تاریخ شفاهی ایثار و شهادت که به شیوه‌ی مصاحبه صورت می‌گیرد و نخستین گام در این زمینه محسوب می‌شود، باید در سایه‌ی تلاشی وافر و خستگی‌ناپذیر با پراکندگی گسترده‌ی مصاحبه‌شوندگان متعدد انجام شود. در جریان مصاحبه، اصول و ضوابط حاکم بر تاریخ شفاهی کاملاً رعایت شود. مصاحبه‌کننده، حرفه‌ای، هوشمند و آشنا به موضوع و آگاه به زمان و محتوای مصاحبه باشد. احساسات، علایق و تعصبات فکری و سیاسی خود را در تهیه‌ی پرسش‌ها و هدایت پاسخ‌ها دخالت ندهد. تلاش کند مصاحبه‌شونده را به خوبی بشناسد، از گرایش‌ها و افکار کنونی وی آگاهی یابد، گروه اجتماعی را که اکنون به آن تعلق دارد، در نظر گیرد تا در برداشت علمی آنچه می‌شنود دچار اشتباه نگردد. با پرسش‌های دقیق و هوشمندانه، ذهن مصاحبه‌شونده را فعال سازد و علت و چرایی رفتارهای خاص هر فرد را جوینا شود تا پروژه‌ی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت در مسیر علمی خود هدایت شود و به خاطره‌نگاری و افسانه‌گویی تبدیل نشود. خلاصه آنکه تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، بیش از آنچه به روایت خاطرات افراد بیندیشد، در اندیشه‌ی علمی نگرستن به اندیشه‌های افراد و تهیه‌ی مجموعه‌ای کیفی و محققانه از هر آنچه گفته می‌شود، باشد. با این اوصاف، تاریخ شفاهی ایثار و شهادت در صورت داشتن استانداردهای ذکرشده می‌تواند در انتقال عالمانه‌ی این فرهنگ ارزش‌مند به نسل‌های کنونی و آینده نقشی مهم داشته باشد.

منابع

- احمدی، حسین (۱۳۸۶). «سنت شفاهی و تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری اسلام و ایران» در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره‌ی ۱۱۸.
- اسلامی، حسن (۱۳۹۱). «اخلاق پژوهش در تاریخ» در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره‌ی ۱۷۷.
- بیکر، ترزال (۱۳۷۷). **نحوه‌ی انجام تحقیقات اجتماعی**، ترجمه‌ی هوشنگ نایبی، تهران: روشن.
- پنجی، غلامحسین (۱۳۸۱). «نقش فرهنگ و ارزش‌ها در اقتدار ملی» در مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره‌ی ۱۳ و ۱۴.
- حسن‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۰). «جایگاه تاریخ شفاهی در تحقیقات تاریخی» در فصلنامه‌ی اسناد بهارستان، سال اول، شماره‌ی اول.
- حسینی، میرهادی (۱۳۸۶). «جایگاه جهانی تاریخ شفاهی» در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره‌ی ۱۱۸.
- حضرتی، حسن و دیگران (۱۳۸۰). **تأملاتی در علم تاریخ و تاریخ‌نگاری اسلامی**، تهران: نقش جهان، چاپ اول.
- خاتمی، حسین (۱۳۸۶). «آشنایی با تاریخ شفاهی» در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره‌ی ۱۱۸.
- رضوی، سیدابوالفضل (۱۳۸۶). «اهمیت و جایگاه رویکرد شفاهی در مطالعات تاریخی» در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره‌ی ۱۱۸.
- شکوری، ابوالفضل (۱۳۸۹). «تاریخ شفاهی در جست‌وجوی روش‌ها و آسیب‌ها» در یاد، شماره‌ی ۹۵ و ۹۶.
- شوپس، لیندا (۱۳۹۱). «تاریخ شفاهی چیست؟»، ترجمه‌ی فتحعلی آشتیانی، در هفته‌نامه‌ی الکترونیکی **تاریخ شفاهی**، شماره‌ی ۷۲.
- طالبی دلیر، مریم (۱۳۸۹). «روش تحقیق تاریخی» در کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره‌ی ۲۷.
- کمری، علیرضا (۱۳۹۰). «آسیب‌شناسی پژوهش جنگ» در پایگاه پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، مرکز اسناد.
- مصباح، مجتبی (۱۳۸۹). «تأثیر ارزش‌ها بر علوم انسانی» در فرهنگ اجتماعی، شماره‌ی اول.
- مؤمن، ابوالفتح (۱۳۸۴). «گذشته‌ی نزدیک» در ماهنامه‌ی زمانه، سال چهارم، شماره‌ی ۳۴.
- نورایی، مرتضی، علی‌اصغر سعیدی و ابوالفضل حسن‌آبادی (۱۳۸۶). «چند و چون‌های تاریخ شفاهی» در گفت‌وگو با کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره‌ی ۱۱۸.
- نهرو، جواهر لعل (۱۳۶۸). **نگاهی به تاریخ جهان**، ترجمه‌ی محمود تفضلی، تهران: امیرکبیر، چاپ ششم.
- وال، جان و دیگران (۱۳۸۶). «شیوه‌نامه‌ی تاریخ شفاهی»، ترجمه‌ی شفیقه نیک‌نفس، گنجینه‌ی اسناد، شماره‌ی ۶۴.